

جایگاه بازارچه‌های محلی در توسعه گردشگری شهری نمونه موردی: بازارچه‌های بافت تاریخی شیراز

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۸
کد مقاله: ۳۹۴۵۳

منا قربانی^{۱*}، امیرحسین حکمت‌نیا^۲

چکیده

بازارها و بازارچه‌ها از جمله ارکان جدایی‌ناپذیر زندگی در شهرها و محله‌های آن هستند. بازارها در بعد شهری و بازارچه‌ها در ابعاد محله‌ای، امر خدمت‌رسانی به مردم را برعهده دارند و سبب تسهیل رفع نیازهای آنان می‌شوند. بازارچه‌ها در دل محلات در وهله اول، نیازهای مردم ساکن هر محله را مرتفع می‌کنند و چرخه اقتصادی را رونق می‌بخشند و از دیگر سو در گذشته، کارگاه‌های تولیدی در کنار این بازارچه‌ها قرار داشتند و با وجود عناصر دیگری چون آب‌انبارها و مساجد، فضای تجمع و مکث نیز شکل می‌گرفت. معرفی مسیر گردشگری بازارچه‌های تاریخی برای نخستین بار در جهت شناسایی، حفظ و احیا آن‌ها هدف اصلی این پژوهش است و مطالب به روش مطالعه کتابخانه‌ای و نیز تحقیقات میدانی مانند مصاحبه و نقشه‌برداری تهیه شده‌اند. با شناسایی بازارچه‌های محلی اولاً می‌توان گذرهای اصلی هر محله را مشخص کرد و ثانیاً باعث رونق کسب‌وکار، حفظ و باززنده‌سازی این بازارچه‌ها شد.

واژگان کلیدی: بازارچه، بافت تاریخی، گردشگری، شیراز

۱- کارشناس ارشد ایران‌شناسی (نویسنده مسئول) ghorbani_m19@yahoo.com

۲- کارشناس ارشد باستان‌شناسی

اگر بازارهای اصلی شهرهای تاریخی ایران را شاه‌رگ حیاتی آن‌ها بدانیم، بازارچه‌ها حکم رگ‌های آن را پیدا می‌کنند که بدون آن‌ها چرخه زندگی مختل خواهد شد. یکی از روش‌های پژوهش در بافت تاریخی شهر شیراز، بررسی روابط اقتصادی حاکم در بطن اجتماع است و بازارچه‌ها در میان محلات شهرها از جمله فضاهای ایجاد کننده این روابط اقتصادی و به تبعیت آن روابط اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای است. شناخت این روابط و سایر جنبه‌های آن در قالب بازارچه‌ها و پیوند آن با محورهای گردشگری می‌تواند از یک سو سبب توسعه گردشگری و از سوی دیگر بازشناسی و باززنده سازی بازارچه‌ها و کسب و کارهای مرتبط با آن‌ها بشود.

۲- معرفی محور گردشگری بازارچه

اطلاعات ارایه شده در خصوص بازارچه‌های تاریخی شهر شیراز می‌تواند سبب حفظ این بازارچه‌ها از نابودی، بازشناساندن آن‌ها و نیز ایجاد و توسعه مسیر گردشگری بازارچه در بافت تاریخی این شهر گردد. بنابر تاریخ شفاهی، بازارچه یعنی راسته‌ای از دکان‌ها در دو سوی گذر یا کوچه‌ای که بر فراز آن‌ها سایه‌بانی از جنس‌هایی چون چوب و بوریا ایجاد می‌شد. بازارچه‌های تاریخی در چند دسته قابل بررسی‌اند و بازارچه‌های متصل به بازار اصلی شهر، در این نوشتار گنجانده نشده‌اند؛

- ۱- بازارچه‌های واقع در خارج از دروازه‌های شهر مانند بازارچه بیرون از دروازه اصفهان.
- ۲- بازارچه‌های داخل و نزدیک به دروازه‌های شهر مانند بازارچه دروازه شاه‌داعی الی الله.
- ۳- بازارچه‌هایی که مستقیماً با بازارهای اصلی شهر در ارتباط بودند مانند تل حبیب‌باقران که در انتهای جنوبی اردو بازار -از بازارهای اصلی شهر- قرار دارد.
- ۴- بازارچه‌های محلی (تامین کننده نیاز محلات) که از گذشته تا به امروز نام بازار یا بازارچه بر آن‌هاست هم‌چون بازار گود عربان، بازار ریسمن، بازارچه منصوریه و بازارچه حاج زینل.
- ۵- بازارچه‌هایی که همه یا بخشی از دکان‌های آن، وقف بناهای عام المنفعه هم‌چون مسجد بود، مانند دکان‌های درب مسجد آقاباباخان که در گذشته وجود داشتند و وقف این مسجد بودند (مرکز اسناد ملی، ۱۰: ۶۴۷۸/۲۵۰).
- ۶- بازارچه‌هایی که نام خاصی ندارند اما بر اساس قرار گرفتن در کوچه، محله یا گذری خاص نام نهاده شده‌اند مانند بازارچه محله بیات، بازارچه کوچه کد خدا و بازارچه کوچه قشورشه.
- ۷- اجتماع تنها چند دکان در نقطه‌ای از بافت تاریخی شیراز با موقعیت فیزیکی خاص به منظور ثبت و ضبط اطلاعات تاریخی آن‌ها با آن‌که در زمره بازارچه‌ها قرار نمی‌گیرند مانند دکان‌های سر چهارکوچه در کوچه عساری محله درب شازده.

۳- بازارچه‌های تاریخی

بازارچه‌ها فضاهای مهم شهری هستند که اغلب در گذرهای با اهمیت شهری قرار گرفته‌اند و بنابراین در منابع، گاهی از آن‌ها با عنوان گذر نیز یاد شده است (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۴۳). شهرهای تاریخی دارای یک بازار مهم و اصلی و چندین بازارچه در محله‌ها بود. بازارچه‌ها در مسیرهای پر رفت‌وآمد شهری در محلات قرار داشتند و بر اساس آن‌که در نزدیکی دروازه‌های شهر یا کل‌ها واقع بودند و یا در دل محلات، جامعه هدف و مشتریان آن‌ها می‌توانست متفاوت باشد. به طور مثال بازارچه دروازه شاه داعی الی الله، محل خرید و فروش کاروان‌هایی بود که از روستاهای اطراف می‌آمدند و بازارچه منصوریه مایحتاج مردم ساکن محله را تامین می‌کرد.

در بازارچه‌های نزدیک به دروازه‌ها، روستاییان اغلب محصولات خود را برای فروش و یا مبادله توسط چهارپایان می‌آوردند. بنابراین عده‌ای محصولاتشان را به دکان‌ها عرضه می‌کردند، عده‌ای خود، محصولاتشان را که بار چهارپایان بود برای فروش می‌گذاشتند و عده‌ای نیز دست‌فروشی می‌کردند و حجراتی نیز مایحتاج این کاروان‌ها را تامین می‌کردند، مثلاً علافی (علوفه فروشی) و قهوه‌خانه‌ها در بازارچه‌های دروازه‌ها بیشتر رایج بود. بازارچه‌های دروازه‌های شهر توسط سفرنامه نویسان توصیف شده‌اند که درختان چنار سایه دار در مقابل هر دروازه کاشته شده بودند و برای آسایش مسافران در اطراف آن دکان‌هایی ایجاد شده بود (دیالوفو، ۱۳۷۱: ۴۳۹) و در آن‌ها قلیان، چای، انار، خرما و دیگر میوه‌ها را می‌فروختند (بروگسن، ۱۳۷۴: ۲۳۵).

اغلب در کنار بازارچه‌ها، حمام، مسجد، آب انبار و یا سایر بناهای مهم محلات مانند امام‌زاده‌ها نیز قرار داشتند. در کنار بازارچه‌ها، کوچه‌هایی نیز قرار داشتند که مختص فعالیت صنفی خاص یا کارگاه‌های تولیدی بود مثلاً کوچه ندفاها (لحافدوزان)، دیزی‌پزا، بوریا باف‌ها، دقاق‌ها و نم‌مال‌ها که هر صنف در آن فعالیت داشتند. هر بازارچه دارای شخص بزرگتری بود که مردم به آن اعتماد داشتند. حجرات با ایجاد سایه‌بان، آسایش اقلیمی را برای مردم فراهم می‌آوردند و اغلب با داربست چوبی و بوریا در راسته بازارچه پوشش موقتی ایجاد می‌کردند. بقالی، درودگری، قصابی، خوراک پزی، بستنی بندی، قنادی، نانوبی، سپیدگری، بزازی و عطاری از جمله دکان‌های رایج بازارچه‌های محلی بود. با شناسایی بازارچه‌ها، مسیرهای اصلی و پر ازدحام یا به عبارتی گذرها نیز در بافت تاریخی شهرها شناسایی می‌شوند که در بهتر شناخته شدن بافت تاریخی به کمک می‌آیند. بازارچه‌ها در مسیرهای ارتباطی مهم یعنی میان دو دروازه، میان بازار اصلی شهر و یک دروازه، میان دروازه شهر و یک بنای با اهمیت، نزدیک

به دروازه شهر و یا در مهمترین بخش یک محله قرار داشتند. مرز میان محلات توسط معابر از هم تفکیک و مرکز هر محله به مرکز شهر توسط معابر مرتبط می‌شد و شبکه‌های اصلی شهر با دروازه‌ها منطبق بودند (مهریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۶۶ و ۶۷).

شکل ۲- بازارچه‌ای در شیراز مربوط به سال ۱۹۱۳ میلادی با پوششی موقت از چوب و بوریا، دکان‌دارانی که به تماشا ایستاده‌اند و سوارانی که نمود واژه گذر برای محور این بازارچه‌ها هستند. بازارچه‌ها محل برقراری تعاملات اجتماعی بسیاری در هر محله بودند (مآخذ: www.alamy.com).

شکل ۱- نقاشی بازارچه‌ای در مدخل شمالی شهر شیراز در دوره قاجار و امکانات رفاهی حاصل شده از وجود آن (مآخذ: دیالوفوا، ۱۳۷۱).

نام‌گذاری بازارچه‌ها بر اساس نام بانی، دروازه نزدیک به بازارچه، بنای مهم نزدیک به بازارچه، فعالیت شاخص بازارچه، شخص بزرگتر بازارچه، شکل ظاهری بازارچه و غیره صورت می‌گرفت. وجود بازارچه‌ها علاوه بر آن که مایحتاج مردم را تامین می‌کرد در بالا بردن امنیت محله نیز موثر بود و سبب ایجاد مراکز تجمع و پاتوق‌ها در محله‌ها می‌شد. گاهی هر محله، یک بازارچه اصلی و چند بازارچه فرعی داشت. برگزاری مراسم جمعی چون روضه‌خوانی‌ها در این گذرها صورت می‌گرفت که نشانگر نقش مهم این محورها در تعاملات اجتماعی است و مخارج این روضه‌خوانی‌ها نیز اغلب بر عهده دکان‌داران بود که آن نیز نشانگر نقش مهم دکان‌داران در رویدادهای اجتماعی است.

۴- بازارچه‌های بافت تاریخی شیراز

متأسفانه در منابع تاریخی تنها در تعداد معدودی از کتب عصر قاجار به نام بازارچه‌ها به صورت جسته و گریخته پرداخته شده است. قدیمی‌ترین منبع در دسترس، نقشه موسیو چریکوف روسی مربوط به سال ۱۸۵۰ میلادی است که در نقشه‌ای از شهر شیراز، تعدادی از بازارچه‌ها را ثبت کرده‌است. پس از آن در منابع اواخر عصر قاجار به طور غیر مستقیم به تعدادی از بازارچه‌ها اشاره شده است و سایر اطلاعات از طریق مطالعات میدانی چون مصاحبه و بازدید کسب شده‌اند. خوش‌بختانه تا به امروز به جز بازارچه‌هایی که در امتداد خیابان‌ها قرار گرفتند بقیه باقی مانده‌اند و متأسفانه اغلب آن‌ها رونق خود را از دست داده‌اند و تنها راسته‌ای از دکان‌های قدیمی با کرکره‌های پایین کشیده شده به چشم می‌خورد.

۴-۱- محله درب شازده

بازارچه بیرون دروازه اصفهان (۱)

این بازارچه در حد فاصل جنوب پل علی بن حمزه (ع) و دروازه اصفهان قرار داشت که محور آن نیز هنوز وجود دارد. گزارشی از برپایی روضه، عصر هنگام در این بازارچه در سال ۱۳۳۶ ه.ق موجود است (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۵۹).

بازارچه دروازه باغ‌شاه (۲)

هر دروازه یا اغلب کل‌ها در اطراف خود چند دکان داشتند. نام این بازارچه در نقشه موسیو چریکوف روسی در سال ۱۸۵۰ میلادی آمده‌است (مهریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۲۳۰). قهوه‌خانه بنگ آباد نیز در مجاورت این دروازه قرار داشت (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۹۹).

بازارچه کل دوکی (۳)

در دوره قاجار، چندین شب روضه در معبر عام زیر این بازارچه برپا شد و از کسبه و اهالی محل از زن و مرد حضور داشتند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۹۶). کل به معنای محل‌های ورودی فرعی به شهر است. این بازارچه در محل کل دوکی واقع بود که امروزه بخشی از کل تیموری است.

بازارچه مشکى (۴)

نام این بازارچه بنابر تاریخ شفاهی و مصاحبه با مردم محلی به دست آمده است. این بازارچه کوچک در کوچه عصارى در شرق تقاطع با گذر سید ذوالفقار قرار دارد و در گذشته، طاقی با همین نام در مجاورت آن قرار داشت و خانم مسنی در زیر آن انجیر خیسانده می‌فروخت.

دکان‌های سر چهار کوچه (۵)

چند دکان میوه‌فروشی، ترشی فروشی و بقالی در چهار کوچه کوچه عصارى وجود دارد که از لحاظ موقعیت مکانی دارای اهمیت هستند. وجه تسمیه آن قرار گرفتن در محل تقاطع دو کوچه است. شاخص ترین دکان آن، دکان متروکه مرحوم کل غلوم علی ترشی فروش با درک‌های چوبی قدیمی است.

بازارچه لب گود شازده منصور، حاج عباس علی بقال (۶)

در این بازارچه با راستای شرقی غربی در سال ۱۳۳۶ ه.ق بزرگان دروازه سعدی روضه‌خوانی فراهم کرده بودند و تا ساعت چهار ادامه داشت (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۷۵ و ۲۵۸) و در گزارشی از دوره قاجار در این گذر سینه‌زنی برپا شده بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۴۳). این بازارچه جزو بازارچه‌های مهم محله درب شازده به شمار می‌رفت و امروزه نیز چند دکانش فعال است.

بازارچه حاجی عین‌علی (۷)

نام این بازارچه در نقشه سال ۱۳۰۲ ه.ش نیز عنوان شده است. راستای بازار شمالی جنوبی است و هنوز برخی از حجره‌هایش رونق دارد.

بازارچه سید ذوالفقار (۸)

این بازارچه کوچک با راستای شمالی جنوبی در جنوب امام‌زاده سید ذوالفقار (ع) قرار داشت که در جریان ساخت گذر سید ذوالفقار (ع)، حجرات شرقی آن تخریب شده اند و تعدادی از دکان‌های غربی باقی مانده‌اند. حمام تاریخی آقا طاهر نیز در نزدیکی این بازارچه قرار داشت که تخریب شده است.

بازارچه محله مولا (۹)

بازارچه مولا واقع در شمال مسجد مولی و شرق راسته علاقه‌بندان بازار وکیل، با راستای شرقی- غربی، بخشی از تأسیسات مولا با دیرینگی صفوی است (حسینی فسایی، ۱۳۸۸: ۲ / ۹۷۸). بر اساس گزارشی از دوره قاجار در سال ۱۳۳۶ ه.ق در این بازارچه، عصرها روضه خوانی برپا بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۴۶ و ۱۴۷).

بازارچه دروازه سعدی (۱۰)

بر اساس گزارشی از دوره قاجار، دروازه سعدی از غروب تا ساعت سه روضه‌خوانی بود و بانى، دکان‌دارها بودند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۴۶). چند دکان خبازی (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۶۵)، نعل بندى، علافی، زغال فروشی و غیره در این بازارچه وجود داشت. خارج از دروازه سعدی نیز بازارچه‌ای با نام کپری‌ها قرار داشت. وجه تسمیه آن، ساختار بازارچه بود که حجره‌ها به طور موقت از چوب، نی و بوریا شکل گرفته بودند. بازارچه‌های ایجاد شده با کپر به دلیل موقتی بودنشان می‌توانستند در نقاط مختلفی ایجاد شوند. مصاحبه شونده آقای رسول فرهنگ دکان‌دار بازارچه سر تل قوامی متولد ۱۳۰۹ ه.ش.

بازار ماهی فروشان (۱۱)

این بازار در جریان دفاع مقدس و مهاجرت هموطنان ساکن شهرهای جنوب غربی کشور به شیراز در دهه شصت ایجاد شد که شغل آن‌ها اغلب فروش ماهی بود. در سه راه مدبر در نزدیکی دروازه اصفهان جایی که امروزه فضای سبز ساخته شده است، انبار و

بازار ماهی‌فروشان را ایجاد کردند اما پس از مدتی در ابتدای دهه هفتاد با اعتراض مردم به دلیل مشکلات بهداشتی و آلودگی جمع آوری شد (مرکز اسناد فارس: ۲۱۷۸۳/۲۹۳/۹۸) (مرکز اسناد فارس: ۱۵۴۶۸/۲۹۳/۹۸) (مرکز اسناد فارس: ۱۳۴۵۵/۲۹۳/۹۸).

۲-۴- محله اسحاق بیگ

بازارچه فیل (۱۲)

این بازارچه پس از دروازه سعدی قرار داشت. جزو بازارچه‌های معتبر است و سقاخانه، مسجد رمضان‌خان و آدینه‌خان در راستای این بازارچه قرار دارند. وجه تسمیه آن قرار گرفتن در محله فیلی‌هاست و قدمتش احتمالا به دوره زندیه بازمی‌گردد. نامش در نقشه موسیو چریکوف آمده است (مهریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۲۳۰).

بازارچه ملا محمد علی (ملا ممدعلی) (۱۳)

این بازارچه کوچک در محدوده غرب بازارچه فیل قرار داشت و تنها دو دکان آن در محل تلاقی دو کوچه حمام سرو و حیران باقی مانده است. دکان‌های نان سنگک، بقالی و غیره در آن قرار داشت.

بازارچه کوچه قشورشه (قشورشو) (۱۴)

در کوچه قشورشه (قشورشو) واقع در محله اسحاق بیگ و غرب مسجد نصیر الملک بازارچه کوچکی متشکل از چند دکان قرار دارد که قدیمی‌ترین و تنها دکان‌داران آن، برادران سید راحمی دکان عطاری است. قشو به معنی خارانیدن بدن چهارپا با شانه فلزی و رشو به معنی صاف کردن است. دکان‌های علافی، نانوايي، خاتم‌سازی، عطاری، کفاشی، کبابی، قصابی در آن واقع بود. علافی در لغت به معنای علوفه فروشی و بنا بر تاریخ شفاهی به معنای فروش هیزم و زغال است. مصاحبه شونده آقای سید مصطفی راحمی متولد ۱۳۱۶ ه.ش.

بازارچه اصطبل مرحوم نصیرالملک (۱۵)

جلوخان مسجد نصیرالملک که در غرب خانه نصیرالملک قرار داشت، در دوره پهلوی و پیش از ساخت خیابان مقابل مسجد، در اطراف آن، مدرسه پانزدهم بهمن، کاروان‌سرا و اصطبل قرار داشت. بنا بر کتاب زیر پوست شهر در اواخر دوره قاجار بازارچه‌ای جنب طویله مرحوم نصیرالملک قرار داشت و در آن مراسم روضه‌خوانی نیز برگزار می‌شد (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۸۰ و ۳۸۱ و ۳۸۴)، اما بنا بر تاریخ شفاهی در دوره پهلوی در این محل بازارچه‌ای وجود نداشته است. احتمالا بازارچه در اواخر دوره قاجار به طور موقت برپا می‌شده است. این جلوخان در دوره پهلوی دوم در جریان امتداد خیابان منتهی به مسجد نصیرالملک ساختار اصلی خود را از دست داد و بخشی از آن تخریب شد.

طاق ماست‌بندی یا شهید هادی خلوصی (۱۶)

در زیر طاق ماست‌بندی دو دهنه دکان قرار دارد که دکان زیر طاق متعلق به مش (مشهدی) باقر ماست بند بود. این طاق جزو بازارچه‌ها به حساب نمی‌آید اما به دلیل اهمیت آن حجره در میان اهالی محل به آن اشاره شد.

بازارچه مسجد حاج نظام‌الملک (۱۷)

در اطراف ورودی مسجد حاج نظام‌الملک، دو دکان وقف مسجد و سه دکان دیگر قرار داشت که به بازارچه مسجد حاج نظام شهرت دارد. چند دکان از این بازارچه باقی مانده است. مصاحبه شونده آقای علی اصغر ایزدپرست متولد ۱۳۱۱ ه.ش که پدر ایشان دکان‌دار دکان وقفی همین بازارچه بوده است.

بازارچه مسجد حاج علی چکمه‌دوز (۱۸)

در گذشته این محور، محوری منشعب از بازار گود عربان بود که در نیمه و در سوی غربی خود به تل (میدان) علاف‌ها می‌رسید. دکان‌های متصل به مسجد وقف آن هستند. دکان‌های سوی شرقی آن باقی مانده‌اند و سوی غربی آن تخریب شده است.

بازار گود عربان (۱۹)

این بازارچه در راستای خیابان لطف‌علی‌خان زند قرار داشت و در ادامه بازارچه سر تل در جنوب مدرسه خان به سوی شرق امتداد داشت و در شرق تا مقابل مسجد نصیرالملک امتداد می‌یافت. در این بازار نیز هم‌چون بازارها و بازارچه‌ها در ایامی، از

ساعت یک تا سه و نیم روضه‌خوانی برپا بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۷۵). بازار گود عربان در ادامه شرقی خود به بازارچه حاجی هاشمی و سپس به تل قوامی می‌رسید و در ادامه به درب زنجیرخانه قوام در مقابل نارنجستان قوام می‌رسید. درب زنجیرخانه در دوره قاجار گاهی روضه‌خوانی برپا بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۳۲). از تل قوامی تا جایی که امروزه انتهای شرقی خیابان لطف‌علی‌خان زند می‌دانیم، بر اساس تاریخ شفاهی و پیش از احداث این خیابان، بازارچه‌ای در این راستا وجود نداشت. بخشی از بازار گود عربان در کوچه‌ای که امروزه به نام دکتر اسکندری می‌شناسیم منشعب می‌شد که چند دکان آن باقی مانده است و حجراتی چون پینه‌دوزی (تعمیر گیوه و کفش)، سلمانی، نانوائی و حلوا نشاسته‌ای خان احمدی در آن واقع بود. مصاحبه شونده آقای عبدالرسول اژدری متولد ۱۳۲۸ ه.ش.

دکان‌های زیر درخت گل اشرفی (۲۰)

امروزه نیز کوچه گل اشرفی وجود دارد که در گذشته، سه دکان زیر درخت گل اشرفی آن وجود داشت و وجه تسمیه آن وجود درخت تنومند گل اشرفی بود اما بازارچه به حساب نمی‌آمد. این دکان‌ها در نزدیکی فلکه مصدق از بین رفته‌اند.

بازارچه محله بیات (۲۱)

در محله بیات، بازارچه طویل بیات قرار دارد و جزو بازارچه‌های معتبر بود. اکثر دکان‌های این بازارچه متروکه است. این بازارچه از ابتدای محله بیات در غرب آستانه آغاز می‌شد و تا جنوب مسجد حاج میرزا کریم صراف ادامه داشت (در مقابل مسجد میرزا کریم صراف چند دکان موقوفه مسجد قرار دارد). حجره بقالی کریم ماست بند از جمله دکان‌های این بازارچه بود.

بازارچه محله آغولی‌ها (۲۲)

بازارچه بیات در جنوب خود به کوچه ای با نام آغولی‌ها (آغولی‌ها) می‌رسید که محل اسکان اقوامی ترک تبار بود و چندین دکان در این کوچه قرار داشت. بقالی موندی چوگانی در این راستا شهرت داشت که ماست را به دلیل غلظت بالایش می‌توانست تکه کند و بر روی برگ رز بفروشد و این جمله اصطلاحی است به معنای غلیظ بودن و کیفیت بالای ماست تولید شده.

۳-۴- محله بالا کفت

بازارچه درب (دم) امام‌زاده سید ابوطالب (ع)، درب حمام گچینه (۲۳)

این بازارچه درب اندرون قوام‌الملک قرار داشت و بنا بر گزارشی از دوره قاجار، روضه‌خوانی در این بازارچه برپا بود که بانی‌اش فخر السلطنه بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۲۸). شش حجره باقی مانده است و هنوز چند حجره بازارچه فعال است. وجه تسمیه آن قرار داشتن آن در نزدیکی امام‌زاده سید ابوطالب (ع) است. حمام گچینه در مجاورت آن واقع است.

بازارچه کپری (۲۴)

این بازارچه واقع در کوچه قوام و در چهار کوچه شمال غرب نارنجستان قوام، متشکل از چهار دکان بود که بر بالای آن‌ها پوششی از چوب و حصیر قرار داشت که از این رو کپری خوانده می‌شد. این چهار دکان در گذشته شامل دکان‌های بقالی، عطاری، نانوائی و قصابی بود.

بازارچه حاجی هاشمی (۲۵)

میان دو بنای مدرسه هاشمیه و مسجد هاشمیه، بازارچه حاجی هاشمی قرار داشت. این ابنیه در سال ۱۰۳۹ ه.ق توسط حاجی محمود تاجر شیرازی پدر حاجی هاشم ساخته شد و به نام وی نام‌گذاری شد. نیمی از این بازارچه وقف مدرسه هاشمیه بود (حسینی فسایی، ۱۳۸۸: ۲ / ۹۶۰ و ۱۲۲۴). دکان‌هایی چون نان یوخه پزی، حصیر بافی، سبزی فروشی، عطاری و نانوائی در این بازارچه قرار داشت. سه حجره از این بازارچه باقی مانده است.

بازارچه قوامی یا تل قوامی (۲۶)

این بازارچه در ابتدای درب شیخ کنونی قرار دارد و در جنوب به بازارچه درب شیخ متصل می‌شد. تمامی دکان‌های این بازارچه از سطح زمین چندین پله بالاتر بودند. دکان‌های نانوائی، عطاری، ندافی و غیره در این بازارچه وجود داشت و لباس‌های دست دوم دست‌فروشان در این بازارچه به فروش می‌رسید. جناب آقای رسول فرهنگ متولد ۱۳۰۹ ه.ش بزرگ این بازارچه است که پدرشان نیز در همین حجره به لحاف‌دوزی مشغول بودند. این حجره بعداً به حجره نجاری تبدیل شد.

شکل ۳- بازارچه تل قوامی به عنوان یکی از بازارچه‌های تاریخی فعال و زنده بافت تاریخی شیراز (مآخذ: نگارندگان).

بازارچه شیخ روزبهان، درب شیخ، گذر شیخ (۲۷)

بر اساس گزارشی در دوره قاجار، درب این بازارچه از سر شب تا ساعت سه روزه خوانی بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۸۵ و ۲۹۳). این بازارچه از جنوب بازارچه قوامی یا تل قوامی آغاز می‌شد و تا کمی بعد از آرامگاه شیخ روزبهان امتداد می‌یافت. این بازارچه در سال ۱۳۴۶ ه.ش بنا بر تعریض خیابان تخریب شد.

بازارچه سید علاء الدین حسین (ع)، آستانه، حمام گودی (۲۸)

موسیو چریکوف از این بازارچه نام برده است (مهریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۲۳۰). این بازارچه در جنوب حمام گودی و در ادامه جنوب بازارچه درب شیخ قرار داشت. بخشی از حمام گودی هنوز وجود دارد و قسمتی از آن متاسفانه به تازگی تخریب شد. این بازارچه در ادامه و از سوی غرب به حرم آستانه می‌رسید و هنوز اندکی فعال است. مصاحبه شونده آقای حاج حبیب گوشوارفروش متولد ۱۳۲۵ ه.ش.

بازارچه حاجی رجب (۲۹)

این بازارچه از مهمترین بازارچه‌های محله بالا کفت به شمار می‌رفت و توسط شخصی با همین نام بنا شده بود. دکان‌های برنج کوبی، عصار، قصابی، بستنی بندی، عطاری، کبابی، نجاری و غیره در این بازارچه قرار داشت. کوچه دیزی‌پزان در انتهای شرقی بازارچه واقع است که گویی در آن دیزی پخته می‌شد. دکانی در کوچه دیزی پزان وجود ندارد و بنا بر تاریخ شفاهی در خانه‌ای واقع در این کوچه دیزی پخته می‌شد و به فروش می‌رسید و انتهای غربی آن بنا بر نقشه ۱۳۰۲ ه.ش به کوچه زه‌تاب‌ها متصل می‌شد. زه‌تاب کسی است که شغلش تابیدن زه و تهیه کردن رشته تافته از روده گوسفند و حیوانات دیگر است (لغت نامه دهخدا). بنا بر تاریخ شفاهی حرفه زه‌تاب‌ها ساخت تار آلات موسیقی و پنبه زنی از روده گوسفند است. جناب آقای کاظم کیوان شکوه متولد سال ۱۳۰۸ ه.ش بزرگ این بازارچه است که به بستنی و پالوده بندی در گذشته اشتغال داشت.

بازارچه استاد کاظم، حمام قورخانه (۳۰)

ادامه بازارچه دروازه قصابخانه در محل درب حمام قورخانه با نام بازارچه استاد کاظم شناخته می‌شد که بر اساس گزارشی از دوره قاجار، روزه خوانی نیز در این بازارچه برپا می‌شد (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۴۴۳). این بازارچه در تاریخ شفاهی با نام بازارچه حمام قورخانه شهرت دارد که در واقع ادامه بازارچه‌ای است که از دروازه قصابخانه به سوی غرب آغاز می‌شد. در شمال این بازارچه در کوچه حمام قورخانه، گذری معروف به گذر حمام قورخانه قرار داشت.

بازارچه بوریا بافا (۳۱)

این بازارچه در امتداد بازارچه دروازه قصابخانه از حمام قورخانه تا آب‌انبار بوریا بافا امتداد داشت. در واقع به بازارچه‌ای که از دروازه قصابخانه تا تقریباً آب‌انبار بوریا بافی (بولیو بافی) امتداد می‌یافت بنا بر عنصری خاص هر قسمت آن نام‌گذاری می‌شد. بخشی که مقابل حمام قورخانه بود با نام حمام و جلوتر با نام بوریا بافا شناخته می‌شد. آب‌انبار بوریا بافا نیز در این محل قرار داشت که بر بام آن بوریا می‌بافتند. این بازارچه در انتهای غربی خود به کوچه بوریا بافی و کوچه عرقی‌ها می‌رسید.

بازارچه زغالی‌ها، مشهدی اصغر سرایی (اصغر ریش)، حاجی اصغر (۳۲)

این بازارچه در نزدیکی دروازه قصاب‌خانه با راستای شمالی - جنوبی قرار دارد، محل فروش زغال است و وجه تسمیه اش فروش زغال و دیگری نام بزرگتر بازار بود که امروزه با نام حاجی اصغر می‌شناسیم. او از خاندان سرایی بود و از آنجا که ریش بسیار بلندی داشت به اصغر ریش نیز شهرت داشت. این بازارچه در ادامه شمالی خود به کوچه نداف‌ها و صابونی‌ها (کارگاه‌های صابون‌پزی) می‌رسید.

بازارچه دروازه قصاب‌خانه (۳۳)

این بازارچه در محدوده دروازه قصاب‌خانه قرار داشت. وجه تسمیه آن وجود قصاب‌خانه و کشتارگاه از دیرباز در محل این دروازه بوده است. در گذشته در این محل کاروان‌سراهایی وجود داشت که روستاییان محصولاتشان را در آن می‌فروختند. این بازارچه در جنوب به کوچه نمدمال‌ها، موتاب‌ها و قلبان‌سازها می‌رسید. هنوز یکی از کارگاه‌های نمدمالی در این کوچه موجود است.

دکان‌های زیر طاق امامزاده شاه علی (ع) (۳۴)

در مقابل بنای امامزاده شاه علی (ع)، طاق طولی و در زیر طاق سه حجره قرار داشت. یکی از آن‌ها امروزه حجره ندافی است.

بازارچه کوچه درمانگاه لاینز (۳۵)

قدمت این بازارچه به دوره پهلوی دوم بازمی‌گردد. باشگاه لاینز یک سازمان خدماتی سکولار با بیش از ۴۵۰۰۰ باشگاه در سراسر دنیا از جمله ایران و هدفش رسیدگی به نیازهای جوامع در مقیاس محلی و جهانی بود که به دلیل استقرار این درمانگاه (بی‌نا، ۱۳۵۲: ۲۴)، در انتهای جنوبی این کوچه، بازارچه ای در شمال آن شکل گرفته بود. چندین دکان این بازارچه موجود است و آقای اصغر شیرازی نژاد متولد سال ۱۳۲۴ ه.ش در این بازارچه دکان کفاشی دارد.

۴-۴- محله لب آب**بازارچه دروازه شاه داعی الی الله (۳۶)**

این بازارچه از دروازه شاه داعی الی الله آغاز می‌شد و اندکی به سوی شمال تا مسجد آتشی‌های لب آب پیش می‌رفت. گزارشی از روضه خوانی در دوره قاجار در این بازارچه موجود است (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۵۲). این بازارچه، جزو بازارچه‌های معتبر بافت تاریخی بود که روستاییان محصولات خود را برای فروش یا مبادله عرضه می‌کردند. چند کاروان‌سرا، مسجد امام علی (ع) و آب‌انبار دروازه شاه داعی در نزدیکی این بازارچه قرار داشت. دکان مشهوری در این بازارچه در محل سر حوضک واقع بود که پاچه پلو آن در میان مردم زبان‌زد بود. امروزه این حجره تبدیل به حجره شیرینی پزی برادران جعفری، نوه‌های ایشان شده است. چندین حجره از این بازارچه فعال است اما رونق سابق خود را ندارد. در کتاب با ارزش زیر پوست شهر، بارها نام گذر یا بازارچه مشهدی علی عطار در محله لب آب آمده است. از آن‌جا که در جایی عنوان شده است منزل مشهدی علی عطار دکان درب مسجد آتشی‌ها (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۸۴)، بنابراین احتمالاً بازارچه مشهدی علی عطار، بخشی از همان بازارچه واقع در جنوب مسجد آتشی‌ها است که امروزه آن‌را نیز ادامه بازارچه دروازه شاه داعی می‌خوانیم. بر اساس گزارشی از دوره قاجار در بازارچه یا گذر مشهدی علی عطار شب روضه خوانی برگزار می‌شد (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۵۲ و ۲۷۴ و ۲۷۹). مصاحبه شونده آقای عزیز جم زاد متولد ۱۳۱۵ ه.ش.

بازارچه امامزاده ابراهیم (ع)، بازار آقا (۳۷)

این بازارچه در مقابل حرم امامزاده ابراهیم (ع) قرار دارد و دکان‌های آن اما به شکل جدید باقی مانده اند و با نام بازار آقا شهرت دارد. حمام آقا (آقو) نیز در کنار این بازارچه قرار دارد. دکان‌های عطاری، سبزی‌فروشی، قصابی، بقالی و غیره در آن قرار داشت.

بازارچه سر تنوره بغیری‌ها^۱ (۳۸)

بازارچه سر تنوره بغیری‌ها متشکل از چند حجره بقالی، عطاری، کله پزی، سبزی‌فروشی و غیره بود که چند دکان در انتهای شمالی کوچه و راسته‌ای از دکان‌ها در داخل کوچه قرار داشت که تخریب شده اند. این کوچه به کوچه سید یخی معروف است تا آن‌که به زیر درخت افراق می‌رسد. تنوره بنابر تاریخ شفاهی به معنی محلی است عمیق که آب قنات در آن ریخته و از این نقطه منشعب می‌شد و نیز در زمان کاهش سطح آب قنات می‌توانستند از آب آن استفاده کنند. بر اساس نقشه سال ۱۳۲۶ ه.ش در محل

طلاقی دو کوچه با نام‌های افراق و بغیری‌ها که این محل تقاطع را زیر درخت افرا می‌نامیم در گذشته درخت تنومند افرا و نیز جوی آب و مسجد کوچکی با نام مسجد کوچیکو قرار داشت. پنج دکان هم‌چون عطاری و بقالی در این محدوده قرار داشتند که همگی تخریب شده‌اند. زیر درخت افرا در گذشته محل اجتماع آب‌مال‌های باغ‌های لب آب بود که هر روز غروب برای دریافت مزد روزانه خود جمع می‌شدند. بر اساس گزارشی از دوره قاجار در گذر تنوره بغیری‌ها شب روضه خوانی برگزار می‌شد (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۵۳).

بازارچه سر قراولخانه (قروالخانه) یا غربالخانه (۳۹)

این بازارچه در محله لب آب میان آرامگاه سید شریف جرجانی و امامزاده ابراهیم (ع) در محلی قرار دارد که در گذشته احتمالاً تشکیلات نظامی در آنجا قرار داشت. حمام زبیده نیز در نزدیکی آن قرار داشت. این بازارچه از دو قسمت تشکیل شده بود که بخش غربی آن بنا بر شهرت دکان لبنیاتی به نایب دوعی شهرت داشت؛ وجه تسمیه نام‌گذاری این بخش از بازارچه، حجره دوعی فروشی حاج نایب ذاکر عباس علی معروف به نایب دوعی بود که در حجره واقع در نیش بازارچه دوعی عالی می‌فروخت. امامزاده بی‌بی خدیجه (خدیجه بانو) نیز در این بازارچه قرار دارد که مورد احترام مردم است.

بازارچه مسجد آقا لر (۴۰)

این بازارچه از طاق کد خدا یا آقا لر آغاز می‌شد و با راستای شرقی- غربی، در شرق با فاصله به مسجد علم‌دار می‌رسد. این بازارچه و گذر از محورهای اصلی ارتباطی سردزک و لب آب بود. مسجد آقا لر در این بازارچه واقع شده است و امروزه بین مردم با نام بازارچه منصوریه نیز به اشتباه شهرت دارد.

بازارچه منصوریه (۴۱)

وجه تسمیه این بازارچه مدرسه علمیه منصوریه است که از شمال به بازار ریسمان و از جنوب به کوچه کدخدا متصل می‌شد و خاتمه می‌یافت و از نظر موقعیت مکانی گذر معتبری در جنوب مدرسه عتیق به حساب می‌آمد. کوچه خاتم‌سازها در جنوب این بازارچه قرار داشت. مصاحبه شونده آقای نصرالله حسن‌زاده متولد ۱۳۱۳ ه.ش.

بازار ریسمون (ریسمان) (۴۲)

وجه تسمیه این بازارچه، فروش نخ و ریسمان یا تهیه آنها بوده است (زیانی، ۱۳۹۶: ۴۹). این بازارچه در شمال بازارچه منصوریه در مقابل مدرسه علمیه مقیمیه با راستای شمالی- جنوبی قرار داشت و تخریب شد. بر اساس گزارشی از دوره قاجار در این بازار دکان‌داران از غروب تا دو ساعت و نیم از شب گذشته روضه‌خوانی داشتند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۴۷ و ۲۵۹).

۴-۵- محله سردزک

بازارچه محله سردزک (۴۳)

بازارچه محله سردزک از جنوب بازار سر چهار راه مسجد نو (محدوده میدان احمدی) تا امامزاده شازده قاسم (ع) به صورت ردیف‌های منقطع از دکان‌ها ادامه داشت.

دکان‌های کل شازده قاسم (ع) (۴۴)

در مجاورت کل شازده قاسم (ع) چند دکان مختصر وجود داشت اما بازارچه به حساب نمی‌آمد. اغلب سنگ قبرتراشان به دلیل مجاورت آن به گورستان دارالسلام در اطراف این کل فعال بودند.

بازارچه حاج کاظم جبه‌دار باشی (۴۵)

بازار حاجی محمد کاظم خان جبه‌دار باشی (سلاح‌دار، قورخانه‌چی) که پسر دوم بدر خان جبه‌دار باشی مقرب حسین‌علی میرزا فرمان‌فرما بود و سال‌ها در شیراز زندگی کرد واقع در جنوب شاه‌چراغ در محله سردزک شامل چندین دکان (چند دکان کفش دوزی نیز در این بازارچه قرار داشت) و دو کاروان‌سرا بود که غرباً و ارباب حرفه در آن ساکن بودند (حسینی فسایی، ۱۳۸۸: ۱/۲ و ۱۰۶۰ و ۱۲۲۵). این بازار و دیگر بناهای آن در طرح توسعه حرم در دهه ۵۰ شمسی تخریب و به خیابانی هشت متری تبدیل شد و امروزه بخشی از صحن حرم شاه‌چراغ است.

بازارچه مسجد آقا قاسم (۴۶)

این بازارچه در مجاورت مسجد آقا قاسم واقع در خیابان حضرتی کنونی قرار داشت که بر اساس گزارشی از دوره قاجار در آن در ایامی در دوره قاجار تا سه شب روزه برپا بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۴۳).

بازارچه سر بابلی^۱ (بابله، باهلیه) (۴۷)

بنابر گزارشی از دوره قاجار، زیر بازارچه از نیم ساعت از شب گذشته تا سه ساعت از شب گذشته روزه‌خوانی می‌کردند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۷۳). طبق نقشه‌های قدیمی موجود از شهر شیراز، کوچه سر بابلی همان کوچه تکیه است. چند دکان در انتهای شمالی این کوچه و پیش از تخریب وجود داشت که به آن بازارچه سر بابلی می‌گفتند. باهلیه یا بابلی به مزار شیخ باهلیه واقع در محله سردزک گفته می‌شد که گورستان باهلیه به نام وی نامگذاری شده بود (جنید شیرازی، ۱۳۶۴: ۱۳۷). این مزار بنابر نقشه موجود در کتاب نوشته شده توسط کرامت الله افسر در همین محدوده قرار داشته و نام بابلی بر این کوچه باقی مانده است.

بازارچه دم تکیه، حاج باقر بلبل (۴۸)

بنابر تاریخ شفاهی به دکان های اطراف مسجد حاج باقر بلبل، بازارچه دم تکیه می‌گویند. در این کوچه علاوه بر مسجد حاج باقر بلبل که مزار شیخ جنید نویسنده کتاب ارزشمند شدالازار و نیز حاج باقر بلبل بانی ساخت مسجد در آن قرار دارد، آب انبار، حمام شیخ جنید و حسینیه موقوفه نصر نیز واقع اند.

۴-۶- محله سر باغ**بازارچه سر باغ یا بازارچه مسجد نو (۴۹)**

در این بازارچه بنابر گزارشی از دوره قاجار سه تا غروب آفتاب روزه‌خوانی برپا بود و بانی آن خوانین بیضایی بودند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۹۸). این بازارچه از کنار طاق امین التجار آغاز می‌شد و به سوی شرق تا مجاورت درب جنوب غربی مسجد نو (درب کوچک) پیش می‌رفت دکان‌های بقالی، ملکی دوزی، دولچه سازی، خیاطی، لبو فروشی و غیره در آن واقع بودند. بنابر تاریخ شفاهی در دوره پهلوی به بازارچه وکیل شهرت داشت. تنها سه دکان از این بازارچه باقی مانده و بقیه بازارچه در امتداد خیابان نهم دی تخریب شده است.

۴-۷- محله درب مسجد**دکان‌های کوچه گل‌دسته مسجد نو (۵۰)**

بنابر تاریخ شفاهی چند دکان لبوفروشی، چاقو سازی و گردو فروشی زیر گل‌دسته مسجد نو در شمال مسجد نو و در مجاورت حمام و طاق گل‌دسته قرار داشت. این حمام با نام حمام گل‌دسته در محله درب مسجد (فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۸۲۸/۲)، در کنار این چند دکان و مسجد نو ساخته شد (نواب شیرازی، ۱۳۷۱: ۷۸). این مسجد از سوی شمالی خود دارای ایوان ورودی و گل‌دسته بود و از همین رو حمام مجاور آن را نیز حمام گل‌دسته می‌نامیدند که زمین لرزه ای سبب تخریب آن شد و امروزه گل‌دسته و حمام وجود ندارند.

۴-۸- محله سنگ سیاه**بازارچه حاج زینل (حاجی زین العابدین) (۵۱)**

بر اساس گزارشی از دوره قاجار، از غروب تا ساعت دو و نیم از شب گذشته، حضرات دکان‌دارهای بازارچه، روزه‌خوانی داشتند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۶۰). این بازارچه جزو بازارچه‌های معتبر و طویل بافت تاریخی است و مورد مرمت قرار گرفته است، اما تنها چند حجره آن فعال است و در گذشته، سقاخانه نیز داشته‌است. مسجد امام علی(ع) در این بازارچه قرار دارد.

بازارچه سر عدلو (۵۲)

در نیمه کوچه بهار ایران و در اطراف مسجد حاجی رضا، بازارچه طویلی با نام بازارچه سر عدلو قرار دارد. بنابر تاریخ شفاهی، شخصی با نام حاجی رضا تنباکو فروش در اواخر دوره قاجار، اقدام به ساخت مسجد حاج رضا و چند دکان وقفی در کنار آن نمود. دکان وی در غرب مسجد قرار داشت. به جز این دکان‌های وقفی، دکان‌های دیگر نیز در این بازارچه قرار دارند.

دکان‌های پشت آب انبار مسجد بغدادی (۵۳)

این مجموعه دکان‌ها در یکی از کوچه‌های فرعی کوچه بهار ایران و در مجاورت آب انبار و سقاخانه مسجد بغدادی واقع شده است- اما برایش نام خاصی عنوان نمی‌کنند و آنرا بخشی از بازارچه سر عدلو می‌دانند- و از آنجا که در مجاورت آب انبار مسجد بغدادی واقع بود به زیر بازارچه پشت آب انبار مسجد بغدادی شهرت داشت.

بازارچه مسجد بغدادی (۵۴)

در جنوب مسجد بغدادی، بازارچه کوچکی با نام بازارچه مسجد بغدادی قرار داشت که چند دکانش وقف مسجد بغدادی بود. به جز دو دکان وقفی، بقیه این بازارچه تخریب شده است. مصاحبه شونده آقای محمد هادی امامی بغدادی متولد ۱۳۳۰ ه.ش.

بازارچه آرامنه (۵۵)

این بازارچه در محله آرامنه در دل محله سنگ سیاه و در مجاورت مسجد مشیر و کلیسای آرامنه قرار داشت. امروزه چند حجره از این بازارچه باقی مانده است و میان مردم به بازارچه سر جوب آرامنه شهرت داشت.

دکان‌های مسجد مشیر (۵۶)

در مجاورت مسجد مشیر طاق و راسته ای از دکان‌ها در زیر آن قرار دارند. این دکان‌ها در ابتدا وقف مسجد مشیر بودند.

بازارچه سنگ سیاه (۵۷)

در مجاورت آرامگاه سیبویه در گذشته بازارچه سنگ سیاه قرار داشت که بین دو بازارچه حاج زینل و بازارچه دروازه کازرون قرار می‌گرفت. تمامی این دکان‌ها به جز تعدادی تخریب شده اند.

بازارچه دروازه کازرون (۵۸)

نام این بازارچه در نقشه موسیو چریکوف روسی عنوان شده است (مهریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۲۳۰). این بازارچه از دروازه کازرون آغاز می‌شد و تا کوچه سنگ سیاه در شمال حرم سید تاج الدین (ع) ادامه می‌یافت. این بازارچه اغلب محل فروش میوه و تره بار است. بیرون از دروازه نیز بساط نشینان مشغول فروش می‌شدند و از این رو به آنها سر تلی‌ها گفته می‌شد؛ تل به معنای تپه و انباشته شده است و تلی یعنی کسی که چیزی را انباشته و می‌فروشد.

بازارچه وقفی سید تاج الدین غریب (ع) (۵۹)

این بازارچه در جنوب حرم سید تاج الدین غریب (ع) قرار دارد و وقف این حرم است. این بازارچه محل فروش میوه و تره بار است.

بازارچه اسماعیل بیگی (۶۰)

با تخریب کاروان‌سرای اسماعیل بیگی، دکان‌های اطراف آن با نام بازارچه اسماعیل بیگی شهرت یافته اند. این بازارچه در مجاورت دروازه کازرون واقع شده است. اکنون این بازارچه محل فروش مایحتاج به صورت فله است.

۴-۹- محله میدان شاه

بازارچه کل مشیری (۶۱)

در گزارشی از دوره قاجار، یک ساعت از شب گذشته تا چهار ساعت از شب، اهالی درب کل مشیری در بازارچه و در مجلس روضه جمع بودند. کاروان‌سرای صاحب‌دیوانی وصل به این بازارچه بود (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۳۴۷ و ۱۵۰). این کل محل فروش محصولات باغ‌های قصردهشت روی چهارپایان بود.

دکان‌های خیابان دهنادی (۶۲)

پیش از آن که واژه خیابان دهنادی در بین مردم رایج شود به این محله دلاک آباد گفته می‌شد. در خیابان دهنادی چند دکان قصابی، کله پزی، سلمانی، عکاسی و مطب دکتر قیاسی واقع بود و به مرور با وجود ساختمان نظام وظیفه در این خیابان، دکان‌های مرتبط با نظامیان در آن افزایش یافت.

بازارچه محله میدان شاه (۶۳)

در نقشه موسیو چریکوف روسی در سال ۱۸۵۰ میلادی نام بازار میدان شاه آمده است (مهاریار و دیگران، ۱۳۷۸: ۲۳۰). نام این کوچه در نقشه سال ۱۳۲۶ ه.ش، بازار نواب ذکر شده است که امروزه در کوچه نواب تنها در ابتدا و انتهای آن (تقاطع خیابان دستنویب) دکان‌های اندکی قرار دارند و احتمالاً در گذشته بازار بوده است. این کوچه از مقابل مسجد آقا احمد آغاز و در امتداد شرقی خود دو راستا می‌شود و راستای جنوبی در محله سرباغ به طاق امین‌التجار و در نهایت به مسجد نو می‌رسید و سوی دیگرش به سمت کوچه شیخ نصر از محله کلیمی‌ها می‌گذشت و سپس به بازار مرغ منتهی می‌شد که امروزه در کوچه شیخ نصر بازار زرگرها قرار دارد.

بازارچه درب مسجد آقا احمد (۶۴)

این بازارچه پس از بازارچه کل مشیر آغاز می‌شد و تا مسجد آقا احمد ادامه می‌یافت. در نقشه ۱۳۰۲ ه.ش نام کوچه پس از کل مشیر، کوچه مسجد آقا احمد است. درب مسجد در این بازارچه تا سه ساعت از روز گذشته روضه‌خوانی برپا بود و مخارج روضه‌خوانی را اهالی بازارچه نقدا پرداخت کردند (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۵۲).

دکان‌های کوچه گاو کشی یا زغالی‌ها (۶۵)

این کوچه که امروزه تنها چند دکان از آن باقی مانده است در گذشته به دلیل وجود قصابی که گاو ذبح می‌کرد به کوچه گاو کشی شهرت داشت و بعداً زغال‌فروشی در آن رایج شد و امروزه محل فروش حیوانات خانگی توسط دست‌فروشان است که به کوچه زغالی‌ها یا مرغی‌ها شهرت دارد.

۱۰-۴- محله کلیمی‌ها

محله کلیمی‌ها دارای دو راسته بازار بود که پس از امتداد خیابان لطفعلی خان زند به دو بخش شمال و جنوب این خیابان تبدیل شد. راسته جنوبی بازار در امتداد شرقی بازارچه میدان شاه با نام کوچه کلیمی‌ها در نقشه سال ۱۳۲۶ ه.ش قرار داشت. این راسته از بازار در محله کلیمیان بنابر تاریخ شفاهی محل فروش نوشیدنی‌ها بود و در ادامه شرقی به بازار زرگرها می‌رسید و دکان‌های راسته شمالی آن باقی‌مانده‌اند.

بازارچه محله کلیمی‌ها (۶۶)

این بازارچه که در شمال خیابان لطفعلی خان قرار دارد از بازارچه‌های با اهمیت محله کلیمیان به شمار می‌رفت. چند دکان آن امروزه فعال است و در کنار حمام خرم آباد (در محل پارکینگ طالقانی کنونی) و مستشار (تقریباً در انتهای شمالی کوچه پیلهوران) و سه کنیسه نارنجی (شکر)، ملا ابراهیم و کهنی قرار داشت. این بازارچه در گذشته و عصر هنگام به قدری پر جمعیت بود که به بازار شیطان شهرت یافته بود. کوچه پیلهوران در شمال این بازارچه قرار داشت. مصاحبه شونده آقای احمد علی حکمت متولد ۱۳۳۲۵ ه.ش، دکان اتوشویی بازارچه کلیمی‌ها.

بازارچه ملا آقا بابا (۶۷)

این بازارچه یکی از شعبات فرعی بازار کلیمی‌ها محسوب می‌شد که در سال ۱۳۰۹ ه.ق حادثه آتش سوزی در آن رخ داد (سیرجانی، ۱۳۸۳: ۳۹۶). بخشی از این کوچه در نقشه سال ۱۳۲۶ ه.ش در محله کلیمیان مشخص شده است.

بازارچه حوض قارچی (۶۸)

این بازارچه که در محله کلیمیان قرار داشت (اتحادیه و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۵۶) در کنار حوض آبی واقع شده بود با همین نام و در امتداد شرقی خود به بازارچه کلیمیان می‌رسید. اغلب حجره‌های آن تخریب شده است. مسجد حوض قارچی (مسجد صفا کنونی) در کنار این بازارچه واقع بود.

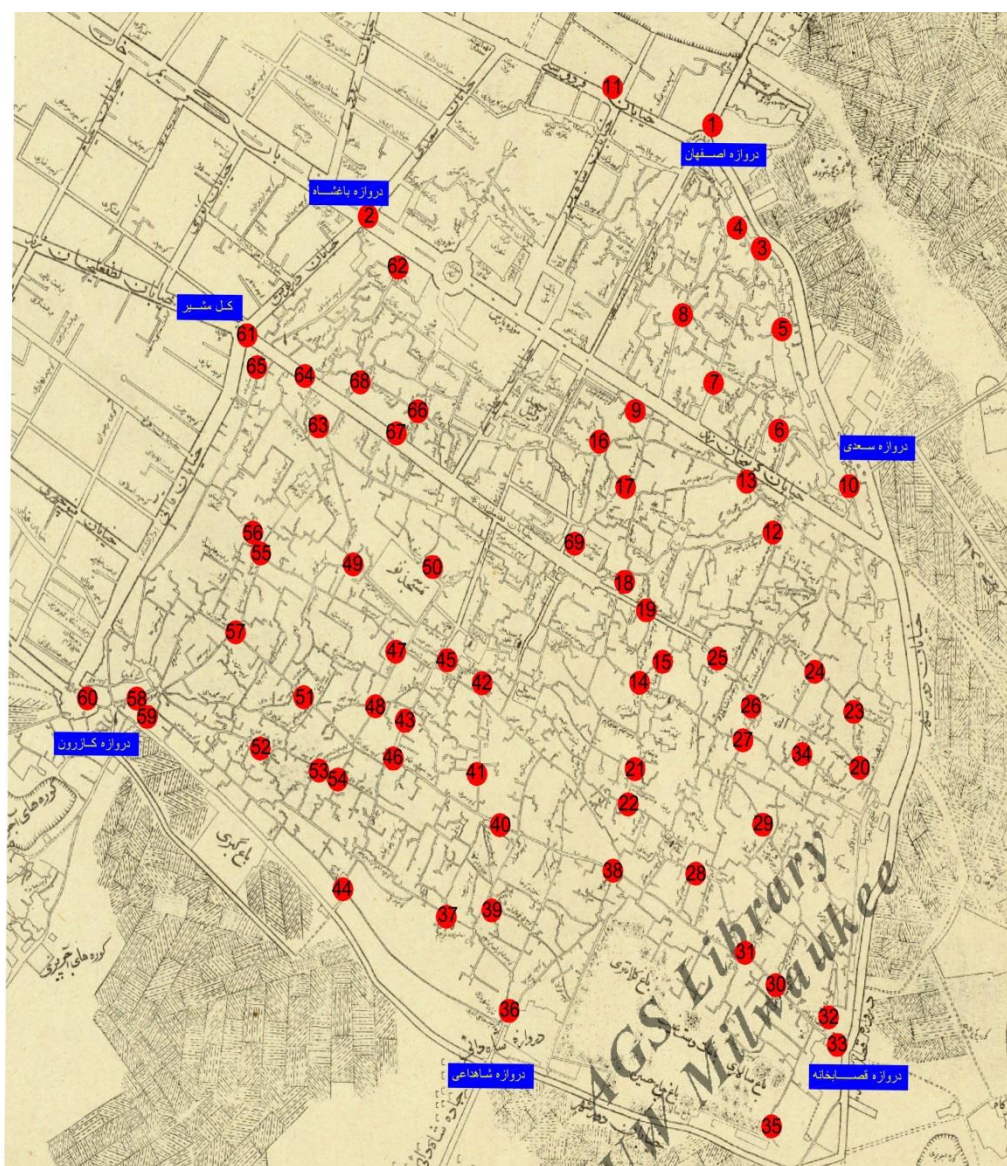
۱۱-۴- محله بازار مرغ**بازار سبزی فروشان (۶۹)**

سفرنامه‌نویسانی چون لرد کرزن و مادام دیولافوا در دوره قاجار از بازاری با نام بازار سبزی فروشان (این نامی است که سفرنامه‌نویسان عنوان کرده‌اند) نام برده‌اند که مدرسه خان در میان این بازار واقع بود (دیولافوا، ۱۳۷۱: ۴۶۷) (کرزن، ۱۳۷۳: ۱/۲)

۱۲۵). احتمالا این بازار در دوره قاجار به صورت بازاری موقت و بدون پوشش دائمی در مقابل مدرسه خان قرار داشت. در اواخر دوره قاجار چند دکان رنگرزی نیز در این محل و در شرق مدرسه خان نیز قرار داشت.

۵- نتیجه گیری

محور گردشگری بازارچه‌های بافت تاریخی شیراز، از ارکان توسعه گردشگری شهری است. این محور گردشگری می‌تواند اهداف مختلفی چون افزایش حضور در بافت تاریخی، حفظ ارزش‌های آن، شناخت بهتر گذرهای اصلی و شیوه معیشت، احیا و باززنده سازی کسب و کارها در بازارچه‌ها و جلوگیری از نابودی آن‌ها را به دنبال داشته باشد. در این پژوهش حدود هفتاد دکان و بازارچه در محدوده بافت تاریخی شیراز، مکان‌یابی شده اند و بررسی جزئیات آن‌ها صورت گرفته است. بازارچه‌های بافت تاریخی درون محلات شهری بین دو عنصر دروازه و بازار اصلی قرار گرفته و گذرهای اصلی آن‌ها را شکل داده اند. مسأله قابل توجه در بازارچه‌های تاریخی آن است که هم در گذرهای اصلی قرار داشتند و هم در آن‌ها مراسمی چون روضه‌خوانی برگزار می‌شد که به عنوان فضاهای مکث و تجمع نیز مورد استفاده قرار می‌گرفتند و در واقع نقاط امن محله‌های بافت تاریخی بودند. از رونق افتادن و متروکه شدن بازارچه‌های تاریخی شیراز سبب از بین رفتن این فضاهای امن و مکث، کاهش حضور، استقرار و تعاملات اجتماعی و اقتصادی در محله‌های بافت تاریخی خواهد شد و توسعه گردشگری با محوریت بازارچه‌های تاریخی، امری در جهت حفظ این تعاملات است.

شکل ۴- نقشه جانمایی بازارچه‌های بافت تاریخی شیراز بر روی نقشه ۱۳۲۶ ه.ش (ماخذ: نگارندگان).

منابع

۱. اتحادیه، منصوره، سعادت پیرا و سعید روحی (۱۳۹۳)، زیر پوست شهر: راپورت های نظمیه (پلیس مخفی) شیراز، منتخبی از اسناد و مدارک عبدالحسین میرزا فرمان فرما از حکومت فارس، چاپ اول، تهران: نشر تاریخ ایران.
۲. امور مربوط به موقوفات آقا بابا خان در استان فارس، ۶۴۷۸/۲۵۰، آرشیو ملی ایران.
۳. بروگشن، هنری (۱۳۷۴)، در سرزمین آفتاب، ترجمه مجید جلیلوند، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.
۴. بی نا (۱۳۵۲)، راهنمای شهر شیراز.
۵. حسینی فسایی، حسن (۱۳۸۸)، فارس نامه ناصری، جلد ۲، تهران: امیر کبیر.
۶. دیالوفوا، ژان و لژیون دونور (۱۳۷۱)، ایران کلد و شوش. ترجمه علی محمد فرهوشی، به کوشش بهرام فرهوشی، چاپ پنجم. تهران: دانشگاه تهران.
۷. رسیدگی به معضل سد معابر عمومی و چگونگی سازمان دهی وضعیت نامناسب آن‌ها، ۱۳۴۵۵/۲۹۸/۹۸، مرکز اسناد فارس.
۸. زبانی، جمال (۱۳۹۶)، گل گشتی در شیراز (گذشته و حال)، چاپ اول، شیراز: نوید.
۹. سعیدی سیرجانی، علی اکبر (۱۳۸۳)، وقایع اتفاقیه؛ مجموعه گزارش های خفیه نویسان انگلیس در ولایت جنوبی ایران از سال ۱۲۹۱ تا ۱۳۲۲ ه.ق، تهران: آسیم.
۱۰. شکایت و مکاتبات ارسالی به استان داری فارس در خصوص بازارهای شیراز، ۱۵۴۶۸/۲۹۳/۹۸، مرکز اسناد فارس.
۱۱. فرصت شیرازی، محمد نصیر (۱۳۷۷)، آثار عجم، جلد ۲، تهران: امیر کبیر.
۱۲. کرزن، جرج (۱۳۷۳)، ایران و قضیه ایران، ترجمه وحید مازندرانی، جلد ۲، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
۱۳. مشکلات بازار ماهی فروشان شیراز، ۲۱۷۸۳/۲۹۳/۹۸، مرکز اسناد فارس.
۱۴. مهریار، محمد و دیگران (۱۳۷۸)، اسناد تصویری شهرهای ایرانی دوره قاجار، چاپ اول، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۱۵. نواب شیرازی، علی اکبر (۱۳۷۱)، تذکره دل گشا، تصحیح دکتر منصور رستگار فسایی، چاپ اول، شیراز: نوید.